

Csepeli György

Vélemények a magyarokról s a környező országok népeiről*

1977 nyarán országos reprezentatív mintán vizsgálatot végeztünk arról, hogy az emberek hogyan ítélik meg magukat mint magyarokat, és miként vélekednek egyes környező országok népeiről. Elsőként a magyarokkal kapcsolatos véleményeket ismertetjük.

1

Korábbi kutatások (1974)¹ alapján feltételezzük, hogy a hovatartozás érzelmi gyökerei igen jól kitapinthatóan és meglehetősen élénken élnek a lakosság legkülönbözőbb rétegeiben, és ebben a tekintetben az egyébként jól differenciáló szociológiai-demográfiai változók, pl. a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a foglalkozás vagy a lakóhely nem okoznak számottevő különbségeket. Ezt a feltételezést az 1977-es vizsgálat alátámasztotta. A megkérdezettek 94%-a (n=919) értett egyet azzal az állítással, hogy „jó érzés magyarnak lenni” (3% nem értett egyet, s 3% nem válaszolt). 93%-uk nem értett egyet azzal az állítással, hogy „őszintén szólva inkább szégyenlem, mint büszke vagyok arra, hogy magyarnak születtem” (3% értett egyet, s 4% nem válaszolt). 90%-uk azzal sem értett egyet, hogy „nekem tulajdonképpen mindegy, hogy magyar vagyok-e vagy más néphez tartozom”.

Hasonlóan széleskörű egyetértést tapasztalunk a Himnusz érzelmi fontosságát illetően. 91% értett egyet azzal az állítással, hogy „a Himnusz hallá-

* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1978. A kiadvány címlapján az alábbi megjegyzés olvasható: „Belső kiadvány! A benne foglaltak semmilyen formában nem tehetők közzé a Tömegkommunikációs Kutatóközpont előzetes engedélye nélkül!”

Forrás: Open Society Archive (OSA) HU-420-2-1, 11.doboz.

1 Nézetek a hazafiságról, a magyarságról és az internacionalizmusról (Szerzők: Hunyady Gy., Hann E., Lázár G., Pörzse K.) 1974. TK.

tára meghatódom” (6% nem értett egyet, s 3% nem adott választ). 87% elutasította a következő állítást: „A Himnusz engem teljesen közömbösen hagy”. (8% értett egyet, s 5% nem válaszolt.)

A fentiekől eltérő típusú állítás a következő: „Minden okunk megvan büszkének lenni arra, hogy magyarnak születünk”. Ez az állítás ugyanis már túlzásba viszi az érzelmi azonosulást – legalábbis az előzőkhöz képest. Az egyetértők aránya azért itt is nagyon magas (82%), de 15% már nem értett egyet az állítással (4% nem válaszolt).

A megkérdezettek tehát egységeseek abban a tekintetben, hogy magyar voltak személyes és érzelmi jelentőségét elismerik. Három, logikailag egymást kizáró kérdéssel azt kutattuk, hogy mi a megkérdezettek véleménye a tágabb, személytelen „nemzeti érzés” jelentőségével kapcsolatban. A többség (70%) azzal értett egyet, hogy „nagy baj, ha a nemzeti érzés gyengül”; a megkérdezettek 15%-a pedig azzal, hogy „különösebb baj nem adódik abból, ha a nemzeti érzés gyengül”. 5% a nemzeti érzés gyengülését „kifejezetten hasznosnak” tartotta. Kitért a válasz elöl a megkérdezettek 10%-a.

Egy másik kérdés kapcsán lehetőséget nyújtottunk a válaszadóknak, hogy ne előre megformált válaszalternatívák alapján, hanem saját szavaikkal fejezzék ki nemzeti csoportjukhoz való értékelő – érzelmi viszonyukat. Kérdésünk a következőképpen hangzott: „Véleménye szerint a magyarok milyen tulajdonságokkal jellemezhetők leginkább?” A válaszadókat egyáltalán nem biztattuk válaszra, mert úgy véltük, hogy a válaszadói hajlandóság vagy aktivitás egyúttal azt is jelezni fogja, hogy a minta mekkora része képes és hajlandó általános jellegű megállapításokra a magyarokkal kapcsolatban. A kérdést csak a minta egyik felének tettük föl.

A válaszadók 81%-a (n=488) mondott valamilyen attitűdre utaló véleményt a magyarokról. A válaszokat két szempontból dolgoztuk föl. Az egyik szempont az volt, hogy a válasz tartalmaz-e olyan merev, változatlanban visszatérő mintát, melyet a gondolkodás „késztermékének” nevezhetünk, hiszen ezek mondogatása szinte kötelezően hozzátartozik az egyes népekről alkotott képkehez (például a fapapucs a hollandok, a pontosság a németek esetében). A 1973-as TK vizsgálat eredményeivel összhangban azt tapasztaltuk, hogy igen nagy arányban fordulnak elő pozitív sztereotípiák, pl. munkaszeretet, vendégszeretet hazaszeretet, étel-ital szeretete. A magyarokról véleményt mondó személyek (n=397) többsége, 65%-a ezeknek a jegyeknek legalább az egyikét említette. Falun nagyobb arányban mondtak pozitív önsztereotípiát, mint városban. A negatívumok tekintetében nem tudtunk sztereotípiákat megállapítani.

A válaszok feldolgozásának másik szempontja az volt, hogy milyen érzelmi színezet, irányultság tükröződik a válaszban a magyarok iránt. Megkülönböztet-

2. tábla: A magyarok iránti attitűd lakóhely szerint (%-ban)

Attitűd	Főváros n=80	vidéki város n=133	falu n=183
pozitív	62	60	71
negatív	12	10	5
ambivalens	24	23	15
közömbös	2	7	9
összesen	100	100	100

3. tábla: A magyarok iránti attitűd iskolai végzettség szerint (%-ban)

Attitűd	befejezetlen ált. iskola n=146	általános iskola n=162	közép- és felsőfokú végzettség n=89
pozitív	73	68	49
negatív	6	9	11
ambivalens	11	17	34
közömbös	10	6	6
összesen	100	100	100

A három táblázat alapján megállapítható, hogy az idősebbek (50 éven túliak), a falusiak, valamint az alacsonyabb iskolai végzettségűek (1-7. oszt, illetve 8. oszt.) körében rendre magasabb azok aránya, akik a magyarok tulajdonságaira nyíltan rákérdező kérdésre olyan választ adnak, mely kizárólag pozitívumot tartalmaz.

Ezzel szemben a fiatalabbak (30 éven aluliak), a városiak, valamint a közép- vagy felsőfokú végzettségűek körében rendre emelkedik azoknak az aránya, akiknek véleménye egyszerre tartalmaz pozitívumokat és negatívumokat is (vagyis ambivalens).

Harmadik megállapításunk a táblázatok kapcsán, hogy az idősebbek, a falusiak, valamint az alacsonyabb iskolai végzettségűek csoportjaiban kisebb gyakorisággal fordulnak elő a magyarok csak negatív tulajdonságait számon tartó válaszok, mint a fiatalabbak, városiak és közép- vagy felsőfokú végzettségűek csoportjában.

Felmerülhet, hogy mi ezeknek a tendenciáknak az oka? További kutatásokra feltétlenül szükség van, annál is inkább, mert nem ez az első kutatás, ahol ezeknek a változóknak a differenciáló hatásáról a nemzeti hovatar-

zás kapcsán számot adhatunk. Elméletileg feltételezhetőnek tartjuk, hogy az urbanizáltsági fokkal, az iskolázottsági szinttel s részben az alacsonyabb életkorral arányosan az ember társadalmi környezetének viszonylag differenciált látásmódjára képes (és ezt a képességét a társadalomban elfoglalt helyzete objektíve mintegy ki is kényszeríti), melyben a nemzeti csoport csak egynek tűnik az azonosulást lehetővé tevő számos csoportalternatíva közül. Következésképpen megengedheti magának, hogy elfogulatlanabb, ambivalensebb, ha úgy tetszik, kritikusabb legyen csoportjával szemben, anélkül azonban, hogy elutasítaná. A falusi környezet, a viszonylag magas életkor, az alacsony iskolázottsági szint viszont egysíkúbb látásmódra készíthet, mely a saját nemzeti csoport kritikátlanabb, feltétel nélküli elfogadásának kedvez.

A TK 1973-as vizsgálatához hasonlóan mi is feltettünk néhány, a magyar nemzet történelmével kapcsolatos kérdést. A kapott válaszok elemzése a fentiekben kifejtett elméleti feltevések szempontjából nem érdektelen.

Mint 1973-ban, most is megkérdeztük: „Ön szerint a magyar történelem inkább tragikusnak vagy inkább dicsőségesnek mondható-e?” Az 1973-as vizsgálatban azt tapasztalták, hogy a megkérdezettek 47%-a szerint történelmünk inkább dicsőséges, 36%-a szerint inkább tragikus, s 17%-a szerint „egyéb”. 1977-ben azt tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek nagyjából hasonlóképpen oszlanak meg. Összesen 919 személyt kérdeztünk meg e tárgyban. 44%-uk szerint történelmünk inkább dicsőséges, 41%-uk szerint inkább tragikus, 15%-uk pedig nem válaszolt.

Amikor a konkrét tragikus, illetve dicsőséges történelmi eseményekre kérdeztünk, két figyelemreméltó dolgot tapasztaltunk:

1. A megkérdezettek nagyobb aránya (38%) tudott dicsőséges történelmi eseményt említeni, mint amennyien tragikus történelmi eseményt említettek (27%). Ennek a jelenségnek a magyarázata valószínűleg az, hogy a nemzeti hovatartozással kapcsolatosan a múltból a jelennek szóló különböző tömegkommunikációs „üzenetek” aránytalanul nagyobb gondot fordítanak a dicsőséges és pozitív oldalra, mint a negatív és tragikus oldalra.

2. A megkérdezettek nagyobb arányának volt véleménye történelmünk dicsőséges vagy tragikus voltáról, mint amennyien konkrét eseményeket tudtak említeni. Ebben az a jól ismert elméleti tétel igazolódik be, mely szerint egy-egy attitűd gondolati fogalmi oldala csak a lehető legáltalánosabb vonatkozását tükrözi vissza egy-egy társadalmi ingernek, ingercsoportnak (lévén a gondolati erőfeszítés így kisebb).

Az 1973-as TK vizsgálat szerzői arra a megállapításra jutottak, hogy „az iskolai végzettség és a lakóhely nagyságának növekedésével emelkedik azok-

nak az aránya, akik inkább tragikusnak látják a magyar történelmet” (1974. 126.).

Mi is hasonló tendenciákat tapasztaltunk, s az említett független változókön kívül a tragikus értékelés, valamint az életkor és a párttagság között ki is tudtunk mutatni összefüggést. Minél fiatalabbak a válaszadók, annál több olyan személy akad közöttük, akik tragikusnak látják történelmünket (ez tökéletesen egybevág – érthetően – az ambivalens attitűdnek a fiatalok körében tapasztalt magasabb gyakoriságával). A párttagok között többen vannak, akik tragikusnak látják történelmünket semmint dicsőségesnek. Mindezek a tendenciák arra utalnak, hogy az életkor, a lakóhely és az iskolai végzettség, valamint a saját nemzeti csoporthoz fűződő viszony típusa (kritikus vagy kritikátlan) között bizonyos összefüggés sejthető, miként azt megelőző feltevéseink során már felvetettük.

A magyar nemzeti csoporttal kapcsolatos érzelmi minták történelmi nyersanyagából a tragikus–dicsőséges dimenzión túlmenően még azt is megvizsgáltuk, hogy milyen jellegzetes okokat tulajdonítanak a megkérdezettek történelmi sikereinek, illetve történelmi bukásainak. Az okok meghatározása mint feladat lényegében ugyanolyan, mint a tragikus–dicsőséges dilemma: viszonylag kevesen nem válaszoltak rá, megválaszolása gondolati-fogalmi munkát igényel (persze jókora érzelmi terheléssel megtévezve), és ezen kívül még meg is osztja a válaszadókat.

A hétköznapi gondolkodás logikájából kiindulva a következő két kérdést tettük föl a megkérdezetteknek:

1. Véleménye szerint történelmünk sikertelen, tragikus eseményeiben a felsorolt tényezők közül melyiknek jutott *döntő* szerep?

1. – ellenséges túlerő
2. – balsors, balszerencse
3. – elmaradottság, fejletlenség
4. – széthúzás

2. Véleménye szerint történelmünk dicsőséges, sikeres eredményeiben a felsorolt tényezők közül melyiknek jutott *döntő* szerep?

1. – erős szövetségesek
2. – jó sors, szerencse
3. – fejlettség
4. – összetartás

Történelmi kudarcaink okát a megkérdezettek 37%-a az ellenséges túlerőben, 36%-a a széthúzásban, 16%-a az elmaradottságban, fejletlenségben, a 11%-a a balszerencséjében látta. Az eredmény itt nem ért bennünket várat-

lanul, hiszen már a TK 1973-as vizsgálatában is azt tapasztalták, hogy a megkérdezettek (főként az alacsony iskolai végzettségűek) történelmi kudarcainak okaként átlagon felüli arányban emlegették a túlerőt és az árulást. (Ez a vizsgálat nem vett föl válaszlehetőséget az elmaradottságra.)

Történelmi sikereink okát a megkérdezettek 45%-a az összetartásban látta, 41%-a az erős szövetségeseket jelölte meg ekként, s 8% emlegette a szerencsét, 6% pedig a fejlettséget. (A nem válaszolók aránya mindkét kérdésben egyformán – 20% körül alakult.)

Az okok meghatározásában egyedül az iskolai végzettség függvényében tapasztaltunk különbségeket. Ezt mutatja következő két táblázatunk.

4. tábla: A magyarok múltbeli kudarcainak tulajdonított okok említése az iskolai végzettség függvényében

ok	befejezetlen ált. iskola n=137	általános iskola n=307	közép- iskola n=147	felsőfokú iskola n=63
ellenséges túlerő	34	42	35	27
balsors, balszerencse	20	10	2	3
elmaradottság, fejletlenség	14	10	25	33
széthúzás	32	38	38	37
összesen	100	100	100	100

5. tábla. A magyarok múltbeli sikereinek tulajdonított okok említése az iskolai végzettség függvényében

ok	befejezetlen ált. isk. n=124	általános iskola n=309	közép- iskola n=143	felsőfokú isk. n=65
erős szövetségesek	44	44	35	37
jósors, szerencse	12	7	5	5
fejlettség	7	5	3	8
összetartás	37	44	57	50
összesen	100	100	100	100

A 4. és az 5. táblázatban nem szerepelnek azok, akik nem válaszoltak. Megjegyezzük, hogy a válaszadói hajlandóság mindkét kérdésben erősen függött az iskolai végzettségtől. Míg a nyolc osztályt nem végzettek csoportjában 33% körül volt a nem válaszolók aránya, addig a nyolc osztályt végzet-

teknél ez 11%-ra esett vissza, a közép- és felsőfokú végzeteknél pedig 5% körül alakult.

A 4. táblázat adatai jól mutatnak két tendenciát: A balsors említésének gyakorisága feltűnően változik az iskolai végzettség függvényében. Ez arra utalhat, hogy a fatalizmus, a „rosszakaratú” véletlenek szerepének túlértékelése – bár nem túl nagy mértékben – inkább az alacsony iskolázottságú csoportok sajátja. A másik kiemelendő tendencia a fejlettség említési gyakoriságának megugrása a közép- és felsőfokú végzettségűek csoportjában. Ez arra utal, hogy az illúziómentességet tükröző reális kategóriában való gondolkodás ebben a rétegben gyökerezett meg leginkább.

Az 5. táblázat egyetlen igazán érdekes tendenciát mutat. A iskolai végzettséggel nő az összetartást említők aránya, a csúcs a középiskolai végzettségűek csoportjára esik. E tendenciát elég nehéz megmagyarázni. Feltevésszerűen azt mondhatjuk, hogy az összefogás – mint részint pszichologizáló, részint moralizáló sikerindoklást tükröző motívum – azért fordul elő gyakrabban a magasabb iskolai végzettségűek csoportjában (s ezen belül legnagyobb arányban a középiskolát végzettek körében), mert ez a réteg a legfogékonyabb a csoportkohézió döntő szerepét kiemelő kultivációs mechanizmus (iskolai oktatás, szépirodalom, tömegközlelési eszközökben folyó ismeretterjesztés) rejtett előfeltevéseivel szemben. Ezt a feltevésünket is csak tartalomelemzés segítségével ellenőrizhetnénk.

2

Mind a hétköznapi, mind a tudományos tapasztalat mellett tanúskodik, hogy egy-egy csoport számon tartja tagjait, s sorsuk iránt pszichológiailag nem közömbös. E feltevés ellenőrzéseképpen megkérdeztük: „Általában foglalkoztatja, vagy nem foglalkoztatja az embereket a szomszédos országokban élő magyarok helyzete?” A 488 megkérdezett közül (csak a minta felének tettük fel a kérdést) 73% véleménye szerint *igen*, 12% szerint *nem*, 15% pedig nem válaszolt. Az igennel válaszolók magas aránya azt mutatja, hogy feltevésünk beigazolódott, vagyis kétségtelen tény a szomszéd országokban élő magyarok helyzete iránti érdeklődés.

A következő lépésben feltettük azt a kérdést, hogy „tudomása szerint a környező országokban hol élnek magyarok, s kb. milyen számban?” Mint kitűnt, a „kb. milyen számban” kérdés a megkérdezettek zöme számára megoldhatatlan feladatnak bizonyult, képtelenek voltak létszámot mondani. A kérdés kapcsán a megkérdezettek 61%-a említett egyáltalán valamilyen szomszéd országot. A többiek vagy egyéb országot említettek, vagyis nem

értették meg a kérdést (14%), vagy nem adtak választ erre a kérdésre (25%). Az egyes szomszédos országokban élő magyarok említése országonként nézve a következőképpen alakult:

6. tábla: A szomszédos országokban élő magyarok említése országonként

ország	említők %-a (n=488)
Ausztria	28
Szovjetunió	40
Jugoszlávia	60
Románia	69
Csehszlovákia	70

Életkor szerint vizsgálva az adatokat megállapítható, hogy kivétel nélkül minden ország esetében a 60 év felettiek említenek legkevésbé országokat. A többi korosztály nagyjából azonos arányban említi a különböző országokat. Egy említésre méltó kivétel van: a romániai magyarokat kiemelkedő mértékben említik a 25 éven aluliak (78%, n=59).

7. tábla: A szomszédos országoknak az ott élő magyarokkal kapcsolatos említése iskolai végzettség szerint (%-ban)

ország	befejezetlen ált. iskola n=176	általános iskola n=201	közép- és főiskola n=110
Szovjetunió	32	38	56
Ausztria	16	27	45
Jugoszlávia	51	58	81
Románia	58	68	87
Csehszlovákia	58	71	86

A 7. táblázatból kiolvasható, hogy az iskolai végzettség milyen egyértelmű és jelentős hatást gyakorol arra, hogy említik-e vagy sem a szomszédos országokat az ott élő magyarok kapcsán. Az iskolai végzettséggel együtt egyenesen nő az egyes országokat említők aránya.

Láttuk, hogy a megkérdezettek 73%-a szerint foglalkoztatja az embereket a szomszéd országokban élő magyarok helyzete. A megkérdezettek 61%-a konkrét országokat is tudott mondani, ahol magyarok élnek. Ezek

után érdemes megnézni, hogy miként vélekednek a megkérdezettek a szomszéd országokban élő magyarok helyzetéről. Feltettük a kérdést: „Tudomása szerint a környező országokban a magyarok ugyanolyan vagy eltérő bánásmódban részesülnek, mint az ott élő többi állampolgár?” Ha a válaszadó azt mondta, hogy eltérő, akkor tovább tudakoltuk:

„A többi állampolgártól eltérő bánásmód mit jelent, előnyös vagy hátrányos megkülönböztetést?”

Gyakorlatilag senki sem válaszolta azt, hogy a szomszéd országokban a magyarok az ott élő többi állampolgárhoz képest előnyösebb helyzetben lennének. A megkérdezettek fele úgy vélte, hogy a szomszéd országokban élő magyarok helyzete ugyanolyan, mint az ott élő többi állampolgáré. A 27%-uk azt a nézetet képviselte, hogy a magyaroknak hátrányos megkülönböztetésben van részük. 23%-uk nem válaszolt.

A kérdéssel kapcsolatos korábbi TK² vizsgálat szerzői kiemelték az életkor és az iskolai végzettség meghatározó szerepét a véleményekben. Az 1977-es adatok is ennek a két változónak a hatását mutatják legszemléletesebben.

8. tábla: A szomszéd országokban élő magyarok helyzetének megítélése életkor szerint (%-ban)

a szomszéd országokban élő magyarok helyzete	20-30 éves n=75	31-40 éves n=84	41-50 éves n=95	51-60 éves n=68	60 év felett n=47
hátrányos	27	36	36	46	33
nem hátrányos	73	64	64	54	67
összesen:	100	100	100	100	100

A 8. táblázatból látható, hogy a kérdésben véleményt nyilvánítók között a 20–30 évesek között akadnak legkevesebben, akik szerint a szomszéd országokban élő magyarok helyzete hátrányos. A legtöbb negatív vélemény az 51–60 évesek csoportjában fordul elő. A nem válaszolók aránya a 60 feletti korosztályban volt a legmagasabb (minden harmadik a csoportból).

2 Vélemények a szomszéd országokban élő magyar nemzetiségek helyzetéről és néhány környező ország népéről. (Szerzők: Jakab Z., Tardos R., Tomka M.) 1971. TK

9. tábla: A szomszéd országokban élő magyarok helyzetének megítélése iskolai végzettség szerint (%-ban)

a szomszéd országokban élő magyarok helyzete	befejezetlen ált. iskola n=117	általános iskola n=163	közép- és főiskola n=91
hátrányos	34	31	49
nem hátrányos	66	69	51
összesen	100	100	100

A 9. táblából látható, hogy a kérdésben véleményt nyilvánítók között a középiskolai és főiskolai végzettségűek körében akadnak a legtöbben, akik szerint a szomszéd országokban élő magyarok helyzete hátrányos. (A nem válaszolók aránya a befejezetlen általános iskolai végzettségűek körében volt a legnagyobb, minden harmadik a csoportból.)

Bizonyos tekintetben már másik témánk – a szomszéd országokban élő népek megítélése – körébe tartozik az a kérdésünk, melyben olyan országok iránt érdeklődtünk (minden közelebbi meghatározás nélkül), ahol rossz a nemzeti kisebbségek helyzete. A megkérdezettek 20%-a Romániát jelölte meg ilyen országnaként, ami nyilván a romániai magyarok helyzetének negatív megítélésével függ össze. Figyelemreméltó ez az eredmény, mert a kérdésben a legcsekélyebb utalás sem volt Romániára.

A TK 1970-es vizsgálatának szerzői azt tapasztalták, hogy a „kérdészetek harmadrésze azon a meggyőződésen volt, hogy Romániában az ott élő magyaroknak hátrányos elbánásban van részük (1971. 25.). A TK 1975-ös vizsgálata során is megállapították a romániai magyarok helyzetével való elégedetlenséget, mely a fiatal munkások körében tapasztalt 34%-os aránytól az egyetemisták körében tapasztalt 72%-ig terjedt.³

3

A következőkben azt ismertetjük, hogy miként látják a megkérdezettek a magyarok és a környező népek között történelmileg kialakult kapcsolatot. Egy egyszerű logikai séma segítségével négy lehetséges viszonytípust vettünk föl:

1. – a magyarok által más népeknek nyújtott segítség
2. – a magyarok által más népeknek okozott kártevés

³ Nézetek a szocialista hazafiság időszerű kérdéseiről (Szerzők: Hunyady Gy., Hann E., Pörzse K.) 1975. TK

3. – más népek által a magyaroknak nyújtott segítség
4. – más népek által a magyaroknak okozott kártevés

Első kérdésünkben azt tudakoltuk, hogy vannak-e olyan népek, amelyek sokat köszönhetnek a magyaroknak? A megkérdezettek többsége, 58%-a szerint (n=919) vannak olyan népek, amelyek hálával tartoznak a magyaroknak. 14% szerint nincsenek ilyen népek, s a többiek (28%) nem adtak választ.

Nemek szerint egyáltalán nem volt különbség, életkor szerint is csak annyi, hogy az 51–60 évesek a többi korcsoportnál valamivel gyakrabban mondják azt, hogy más népek hálásak lehetnek a magyaroknak. Falun többen nem adtak választ, mint a vidéki városokban és a fővárosban, és kevesebben is vannak azon a véleményen, hogy nincsenek a magyarokkal szemben hálával tartozó népek. Jelentős hatást – mint az eddigiek során mindig – csak az iskolai végzettség gyakorol a válaszokra. A közép és felsőfokú végzettségűek között kevesebben vannak olyanok, akik szerint más népek hálásak lehetnek a magyaroknak.

Második kérdésünk a következőképpen hangzott: „Vannak-e olyan népek, amelyeknek sokat ártottak a magyarok?”

A megkérdezettek 53%-a szerint nincsenek, 22%-a szerint vannak, a maradék 25% nem válaszolt. Utóbbiak főként a nők, a falusiak, a 60 éven felüliek és az alacsony iskolai végzettségűek közül kerültek ki. A magyarok más népek kárára történő tevékenységeinek tagadása (amely különben nem valami magyar specifikum, hanem minden, a saját csoporttal kapcsolatos hétköznapi előfeltevésre jellemző) a nők körében gyakoribb, mint a férfiak körében. Falun valamivel kevésbé elterjedt a magyarok vétlenségének hiedelme, mint a városokban. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek között többen hisznek a magyarok vétlenségében, mint a magasabb iskolai végzettségűek csoportjában (lásd a 10. táblázatot).

10. tábla: A magyarok vétlenségére vonatkozó nézet – nem, lakóhely, párttagság és iskolai végzettség szerint (%-ban)

Népek, amelyeknek a magyarok ártottak	nem		lakóhely			isk. végzettség			párttagság	
	ffi n=380	nő n=315	főv. n=157	vid. v. n=231	falu n=307	1-8. n=229	8. ált. n=262	főis. n=204	párttag n=128	nem párttag n=510
nincsenek	59	84	72	73	67	74	71	67	42	73
vannak	41	16	28	27	33	26	29	33	58	27

A párttagok a legönkritikusabb magyarok; egyedül az ő csoportjukban van a többség (58%) azon a véleményen, hogy vannak olyan népek, amelyeknek a magyarok ártottak.

A harmadik kérdésben azt kérdeztük, hogy vannak-e olyan népek, amelyeknek a magyarok sokat köszönhetnek? A megkérdezettek 82%-a volt azon a véleményen, hogy vannak, s csak 6% szerint nincsenek ilyen népek (12% nem válaszolt).

Negyedik kérdésünkben azt tudakoltuk, hogy vannak-e olyan népek, amelyek sokat ártottak a magyaroknak?

A megkérdezettek 78%-a szerint vannak ilyen népek, 8%-a szerint nincsenek, s 14% nem adott választ. Jól látható, hogy a kérdés nagyobb aktivitásra, s egyben egységesebb válaszra serkentette a megkérdezetteket, mint az előző. Ez talán arra a hétköznapi gondolkodásmódra vezethető vissza, mely jobban számon tartja a mások által okozott sérelmeket, mint a másoknak okozott jót (nem is beszélve a másoknak okozott sérelemről). Egyik független változónk sem eredményezett különbséget a válaszokban, így a magyarok más csoportok által okozott sérelmeire vonatkozó nézet a megkérdezettek között általánosnak mondható. A nem válaszolók aránya az életkorral nő, az iskolai végzettséggel csökken.

Érdekes következtetés levonására nyílik lehetőségünk, ha az első és a második kérdés (a magyarok pozitív vagy negatív hatása más népekre), valamint a harmadik és a negyedik kérdés (más népek pozitív vagy negatív hatása a magyarokra) adatait összevetjük. Az első két kérdésben viszonylag alacsonyabb mérvű válaszadói aktivitást tapasztaltunk (72%, illetve 75%), s viszonylag alacsony a magyarok pozitív vagy negatív szerepét megerősítő válaszadók aránya is (58% és 22%). A harmadik és a negyedik kérdésben viszont magas válaszadói aktivitást tapasztalunk (88% illetve 86%), és magas volt az igenlő válaszok aránya (82%, illetve 78%). Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a válaszadók a magyarokat olyan történelmi erőterben látják, ahol más nemzeti csoportok egyfelől árthatnak, másfelől segíthetnek nekik, ugyanakkor kisebb mértékben ítélik a magyarokat aktív tényezőnek az említett erőterben mind a pozitív, mind a negatív hatások tekintetében.

Ezt követően nézzük meg, hogy a megkérdezettek szerint melyek azok a népek, melyeknek sokat köszönhetnek a magyarok, illetve melyek azok a népek, melyek sokat ártottak a magyaroknak. Ezt mutatja a 11. és 12. táblázat.

11. tábla: Népek, melyeknek a megkérdezettek szerint sokat köszönhetnek a magyarok

nép	említők %-a n = 919
oroszek (szovjetek)	67
lengyelek	3
csehek vagy szlovákok	2
jugoszlávok	2
osztrákok	1

12. tábla: Népek, melyek a megkérdezettek szerint sokat ártottak a magyaroknak

nép	említők %-a n = 919
németek	58
törökök	17
osztrákok	11
románok	7
jugoszlávok	3
csehek vagy szlovákok	3

A 11. táblából látható, hogy a megkérdezettek szerint a magyarok leginkább a szovjet népeknek tartoznak köszönettel. A többi nép említése igen alacsony fokú. A szovjet nép iránt kifejezésre juttatott hála tekintetében a nem és a lakóhely szerinti bontás nem okozott varianciát. Életkor szerint bontva az adatokat megállapítható, hogy a 26-30 évesek 80%-a (n=72), a 60 éven felettieknek pedig 58%-a említi a szovjeteket, mint akiknek a magyarok igen sokat köszönhetnek. A többi életkori csoport a két érték között szór. Iskolai végzettség szerint azt tapasztaltuk, hogy az érettségizettek említik a leggyakrabban (72%, n=152) a szovjet népet, a felsőfokú végzettségűek viszonylag ritkábban (58%, n=69). Párttagság szerint nincs lényeges különbség a szovjet nép iránti hála kifejezésre juttatásában.

A 12. tábla azt mutatja, hogy a magyaroknak ártó népek listája népesebb, mint a magyarokat segítő népeké. A megkérdezettek a németeket látják legártalmasabbnak, őket követik a törökök, az osztrákok, majd a románok.

A fővárosiak 64%-a (n=183) szerint a németek sokat ártottak a magyaroknak, míg a falusiaknak 54%-a vallja ugyanazt (n=447). A 60 éven felüliek kö-

zül viszonylag ritkábban említik a németek múltbeli ártalmasságát (48%, n=165), mint a fiatalabb korosztályok. Legtöbben a 25–30 évesek között vannak azon a nézeten, hogy a németek sokat ártottak a magyaroknak (68%, n=72). Iskolai végzettség alapján vizsgálva a válaszok eloszlását, kiderül, hogy az általános iskolai végzettséget nélkülözők (n= 345) 50%-a említi a németek múltbeli ártalmasságát. A nyolc osztályt végzetteknek már 60%-a hangoztatja ezt a nézetet (n=351), a közép- és felsőfokú végzetteknek pedig 67%-a van ezen a véleményen (n=221). A párttagok nagyobb arányban említik a németek ártalmasságát (65%, n=145), mint a pártonkívüliek (57%, n=772).

Ami az osztrákok ártó hatását illeti a magyarokra, az életkor szerepet játszik ennek megítélésében. Minél idősebbek a megkérdezettek, annál kisebb hányaduk ítéli az osztrákokat ártalmasnak. (A 60 éven felüliek 6%-a – n=165 – vélekedik így, a 25 év alattiak 19%-ával szemben – n=102.)

4

A környező népekkel kapcsolatos véleményeket ugyanolyan módszerrel tudakoltuk, mint a magyarokra vonatkozó véleményeket. Nyílt kérdést tettünk föl, hogy a megkérdezett hogyan jellemezné x vagy y népet, majd a kapott válaszokat aszerint osztályoztuk, hogy csak pozitív értékelő elem vagy csak negatív értékelő elem fordul elő bennük, esetleg pozitív és negatív elem együttesen (ez esetben ambivalensnek minősítettük a választ). Ha nem lehetett értékelő elem jelenlétét megállapítani, a válasz közömbösnek minősült.

Elsőként a nem válaszolók arányát vizsgáltuk, mely népenként különbözőképpen alakul. Mivel a kérdések megválaszolását sosem erőltettük, a válaszkerülés százaléka az egyes népek iránti közérdeklődés egyfajta indexeinek is felfogható. (Emlékeztetünk rá, hogy a magyarokat a megkérdezettek 81%-a jellemezte.)

13. tábla: A válaszadók százalékarányainak alakulása népenként

nép	válaszolt n=488
oroszek	59
németek	53
lengyelek	47
románok	43
csehek	42
jugoszlávok	39
szlovákok	38
osztrákok	33

Második feldolgozási szempontunk az egyes népekkel kapcsolatos értékelő attitűdök elemzése volt. Az egyes népekkel kapcsolatosan különböző arányban fordultak elő a pozitív és a negatív értékelő elemekkel terhes válaszok. A közömbös attitűdökre utaló válaszok előfordulási aránya 2–4% volt. Egy jelentős kivétel akadt, mégpedig a németek: a németek jellemzői között 11%-os volt az ambivalens módon válaszolók aránya.⁴

14. tábla: Az egyes népek rangsora a rájuk eső pozitív, illetve negatív válaszok százalékos aránya szerint

nép	pozitív válasz	negatív válasz	n
orosz	48	2	488
lengyel	38	4	488
osztrák	15	7	488
német	14	22	488
jugoszláv	14	6	488
szlovák	13	7	488
cseh	11	21	488
román	8	25	488

Az egyes népekre vonatkozó vélemények alakulását leginkább az iskolai végzettség befolyásolta. A hatás egyrészt abban mutatkozott meg, hogy a magasabb iskolai végzettségűek inkább mondtak véleményt, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Másrészt a véleményekben visszatükröződő attitűdök irányait tekintve is különbségek ütköztek ki a különböző iskolai végzettségű csoportok között.

A fenti kijelentés érvénye alól két kivételt találtunk, az oroszokat és a lengyeleket. Mindkét nép pozitív értékelése oly általános, hogy az iskolai végzettség sem okoz különbségeket.

Az osztrákok pozitív értékelése tekintetében sem tapasztaltunk jelentős eltéréseket, a negatív értékelés viszont valamivel gyakoribb az általános iskolát vagy azt nem végzettek körében. A németek megítélése élesen megosztja a válaszadókat. A legmagasabb és a legalacsonyabb iskolai végzettségűek körében a negatív attitűdöt hangoztatók aránya egyaránt kétszerese a pozitív attitűdöt hangoztatók arányának, de a magas iskolai végzettséggel nő az ambivalensek aránya is, ami a nyolc általános iskolát vagy annál keve-

4 A TK I970-es vizsgálata során (sajnos csak az ország városi lakosságát reprezentáló mintán) teljesen más módszert alkalmazva a kutatók szintén kiemelték a németek kétértelmű megítélését.

sebbet végzetek körében alacsonyabb. Az általános iskolát végzetek csoportjában a németekről pozitívumokat hangoztatók aránya ugyanakkora, mint a németekről negatívumot hangoztatók aránya, a megoszlás tehát kiegyensúlyozott.

A jugoszlávok, csehek, szlovákok esetében azonos tendenciát tapasztalhatunk: minél magasabb az iskolai végzettség, annál kisebb a pozitívumokat hangoztatók aránya, s annál magasabb a negatívumokat hangoztatók aránya. Az egyes népek esetében azonban eltérő súllyal jelentkezik ez a tendencia. Enyhébb a jugoszlávok esetében, erőteljes a csehek esetében, a románokról szóló véleményeknél éri el a csúcspontot: a közép- és felsőfokú végzettségűek csoportjában (n=62) *gyakorlatilag senki* sem nyilvánított csak pozitívumot tartalmazó véleményt a románokról, szemben a nyolc osztályt végzettekkel, ahol a véleményt nyilvánítók 19%-a (n=80), és a befejezetlen általános iskolai végzettségűekkel, ahol a véleményt nyilvánítók 33%-a (n=70) mondott csak pozitívumot tartalmazó véleményt a románokról. Csak negatívumot tartalmazó véleményt mondott a románokról a véleményt nyilvánító felső- és középfokú végzettek 83%-a, az általános iskolát végzett vélemény-nyilvánítók 48%-a és a befejezetlen általános iskolai végzettségűek 44%-a.

Összefoglalás

Kutatásunk során véleményeket vizsgáltunk a magyarokról és a környező országok népeiről. A kutatást országos reprezentatív mintán végeztük, szem előtt tartva a TK 1970-ben, 1973-ban és 1975-ben végzett korábbi kutatásait.

Beszámolónkban a következő eredményekről szólnak:

1. A kérdőíves technikával jól dokumentálható bizonyítékokat tapasztaltunk a magyarság-élmény *általános érzelmi* oldalának (büszkeség, magyarságérzés értékelése, a Himnuszhoz való viszony) egyöntetű, a kérdezettek túlnyomó többségére kiterjedő meglétére.

2. A magyarokhoz, mint saját nemzeti csoporthoz fűződő értékelő-érzelmi viszony tekintetében az összefüggések iránya a következő: A magyarok pozitív megítélése a falun élőkre, az idősebbekre és az alacsony iskolai végzettségűekre jellemzőbb, mint a fővárosiakra (városiakra), a fiatalabbakra és a magas iskolai végzettségűekre. Utóbbiak körében nem egyszerűen a negatív érzések aránya nő meg, hanem azok aránya nagyobb, akikben *egyszerre* élnek pozitív és negatív érzések a magyarsággal, mint saját csoporttal szemben.

3. Az általános pozitív beállítódást igazolja, hogy a megkérdezettek nagyobb arányban ítélték dicsőségesnek a magyar történelmet, mint ahányan tragikusnak ítélték a magyar nép történelmét. A magyar történelmet inkább tragikusnak tartók között nagyobb volt a magasabb iskolai végzettségűek, az urbanizáltabb településeken élők, a fiatalok és a párttagok aránya, mint a történelmünket dicsőségesnek látók körében.

4. Történelmi sikereink és kudarcaink okainak megítélése tekintetében a megkérdezettek zöme az erős szövetségeseket és az összetartást, illetve az ellenséges túlerőt és a széthúzást említette. Jóval alacsonyabb volt azok aránya, akik a szerencsét, illetve a fejlettséget, valamint a balsorsot, illetve a fejletlenséget emelték ki.

5. A megkérdezettek 73%-a szerint az embereket foglalkoztatja a szomszéd országokban élő magyarok helyzete. A szomszéd országokban élő magyarok helyzetét 27% tartotta hátrányosnak. Ami a szomszéd országokban élő magyarok helyzetének konkrét ismeretét illeti, az erősen függ az iskolai végzettségtől.

6. A magyarok és a szomszéd népek közötti történelmi viszonytípusokra vonatkozó véleményekben figyelemreméltó, hogy a megkérdezettek többsége szerint nincsenek olyan népek, amelyeknek a magyarok ártottak volna a múltban. A megkérdezettek túlnyomó többsége említ olyan népeket, amelyek ártottak, illetve amelyek segítettek a magyar népnek. Ehhez képest kevesebben (bár még mindig a többség) említenek olyan népeket, amelyeknek a magyarok segítettek,

7. A környező népek megítélése során azt tapasztaltuk, hogy a pozitívan értékelt népek sorába az oroszok és a lengyelek tartoznak, a negatívan értékelt népek sorába a csehek és a románok. Figyelemreméltó, hogy mind a csehek, mind a románok negatív megítélése gyakoribb a magasabb iskolai végzettségűek körében.

A németek megítélésében (valamint csökkenő érdeklődés mellett az osztrákok, jugoszlávok, szlovákok megítélésében is) megoszlanak a megkérdezettek, és viszonylag sokan akadnak, akikben egyszerre élnek pozitív és negatív érzések a németekkel szemben.

Függelék

Az országos minta összetétele (%-ban)		N=919
<i>a. nem</i>		
férfi	50	
nő	50	
<i>b. életkor</i>		
25 év alatti	11	
26-30 éves	8	
31-40 éves	20	
41-50 éves	25	
51-60 éves	18	
60 év feletti	18	
<i>c. lakóhely</i>		
főváros	20	
vidéki város	31	
község	49	
<i>d. iskolai végzettség</i>		
8 általános alatti	38	
8 általános középiskola	38	
egyetem, főiskola	8	
<i>e. foglalkozás</i>		
mezőgazdasági fizikai	6	
segédmunkás	7	
betanított munkás	11	
szakmunkás	22	
értelmiségi, vezető állású	7	
egyéb szellemi dolgozó	12	
nyugdíjas	21	
háztartásbeli	10	
egyéb	3	